

Alexa Døving, Sidra Shami, Tore Lindholm:

Religiøst engasjement og sosial integrering: fins det viktige sammenhenger?

En pilotstudie av muslimer i Oslo-området med familiebakgrunn fra Pakistan

Rapport fra PluRels pilotprosjekt 2010, "Religiøsitet og integrering"

Forord

Forfatterne takker forskernettverket PluRel ved Universitetet i Oslo for støtte til pilotprosjektet "Religiøsitet og integrering" i form av såkornsmidler til Sidra Shami. Vi takker Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter og Norsk senter for menneskerettigheter ved Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo, for at Alexa Døving og Tore Lindholm kunne bruke av sin forskertid på prosjektet og Norsk senter for menneskerettigheter for god service under gjennomføringen samt for finansiell støtte bl.a. til å oversette sluttrapporten til engelsk. Framfor alt takker vi våre informanter som sjenerøst stilte opp til lange intervjuer. Disse samtalene ga mer enn rapporten innfanger!

Innhold	side
1. Prosjektets formål og problemstillinger	1
2. Metode	2
<i>Datainnsamling gjennom kvalitative intervjuer</i>	3
<i>Begrensninger</i>	4
<i>Informantenes "bias"</i>	5
<i>Begrepene "religiøsitet" og "integrering"</i>	5
3. Tematiske funn	7
3.1 Tematiske funn på tvers av informantkategoriene	7
3.2 De aktivt praktiserende/religiøst engasjerte muslimer	9
<i>En individuell religiøs vekkelser – "fra noe tradisjonelt til noe ordentlig"</i>	11
<i>Islam – en autonom kilde til identitet</i>	13
<i>Hijaben – en narrativ</i>	15
<i>Valg av ektefelle</i>	16
<i>Norge – et land som imøtekommer islam og passer for muslimer?</i>	17
3.3. De mindre aktive og lite eller ikke religiøst engasjerte muslimer	17
<i>Et unntak: islam erfart som hinder for integrasjon</i>	20
4. Problemstillinger og forslag til videre forskning på saksfeltet	22
<i>Litteraturreferanser</i>	23

Alexa Døving, Sidra Shami, Tore Lindholm:

***Religiøst engasjement og sosial integrering: fins det viktige sammenhenger?
En pilotstudie av muslimer i Oslo-området med familiebakgrunn fra Pakistan***

1. Prosjektets formål og problemstillinger

Formålet er å beskrive, finne belegg for og belyse eventuelle sammenhenger mellom forskjellige grader og arter av religiøsitet og forskjellige grader og arter av vellykket integrering, slik informantene selv erfarer det. – En hovedhensikt med pilotprosjektet er å identifisere substansielt interessante problemstillinger for mer omfattende studier av sammenhenger mellom religiøsitet og sosial integrering. Ett siktemål er å legge et grunnlag for at forskere som er eller blir tilknyttet PluRel-nettverket eventuelt kan søke om støtte til slike undersøkelser fra Norges forskningsråd.¹

Pilotstudien har særlig relevans for UiO-forskningsnettverket PluRels fokus på normative og praktiske utfordringer i møtet mellom religion og andre sosiale felt og arenaer i moderne plurale samfunn.

Prosjektet baserer seg på kvalitative intervjuer med 19 informanter blant første og “annen generasjons” muslimske immigranter i Oslo-området med bakgrunn fra Pakistan. Informantene er valgt fra ulike sosiale grupper og uavhengig av deres eventuelle forbindelser med religiøse organisasjoner. De fordeler seg på ulike aldersgrupper (fra 21 til 68 år), kjønn (10 kvinner og 9 menn) og forskjelligartet klassebakgrunn.

¹ Forskerteamet består av Cora Alexa Døving, (religionshistoriker, forsker ved Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter), Sidra S. Shami (fred og konfliktforskning, prosjektansatt) og Tore Lindholm (filosof, førsteamanuensis ved Norske senter for menneskerettigheter). Prosjektets institusjonelle base har vært Norsk senter for menneskerettigheter, Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo.

I intervjuene med informantene har forskerteamet søkt svar på følgende tre spørsmål:

(i) Hvordan oppfatter informantene selv sammenhengen mellom graden av eget religiøst engasjement og sin egen tilhørighet og deltagelse (“sosiale integrering”) i norsk samfunnsliv?

(ii) I hvilke sammenhenger og situasjoner har informantene erfaring for at det er en direkte sammenheng mellom å være muslim og å være mer eller mindre inkludert i, eller ekskludert fra, samfunnslivet i Norge?

(iii) Hvilke roller spiller religiøse normer og idealer for å styrke eller for å svekke informantenes motivering til å engasjere seg, delta og bidra på andre samfunnsområder enn det religiøse?

Avgjørelsen om å utføre pilotstudien utsprang av tre overveielser. For det første ville en pilotstudie tjene en foreløpig testing av hypoteser og forsyne forskerne med ideer, tilnærminger og hint som ellers ville bli oversett. For det andre ville den øke sjansene for å finne treffende og pålitelige resultater i en senere større undersøkelse. Og for det tredje ville en pilotstudie være nyttig for å bedømme analyseteknikker og avdekke mulige problemer i forskningsdesign på undersøkelsesfeltet.

Spissformulert er en av pilotprosjektets hypoteser at høy grad av religiøst engasjement tenderer til å svekke vellykket integrering; den kontrære hypotesen er at høy grad av religiøst engasjement tenderer til å styrke vellykket sosial integrering. Men en vel så tungtveiende forventning har vært å finne fram til ulike spesifikke sammenhenger mellom de to variablene, og en noe mer presis forståelse av disse, med sikte på senere mer omfattende forskning.

2. Metode

Pilotstudien er basert på kvalitative intervjuer med nitten informanter fra første og “annen generasjons” muslimske immigranter i Oslo-området som har familiebakgrunn i Pakistan. Utvalget av informanter utgjorde et tilnærmet tverrsnitt av den norsk-pakistanske innvandrerbefolkningen i Oslo-området, hva angår kjønn, etnisk, sosial og religiøs sammensetning.

Informantene ble rekruttert uavhengig av deres tilknytning til religiøse organisasjoner fra ulike sosiale kontekster og kulturelle miljøer. Målet var å få til en bred representasjon av aldersgrupper, kjønn og klassebakgrunn.

I forkant av selve intervjuundersøkelsen rådførte forskerne seg med fire personer med relevant kompetanse (to forskere, en islamsk leder og en dommer): dels hva angår arten av slik forskning, og dels med god oversikt over mulige utvalg av informanter. Hensikten var å få fram ulike tilnærminger, avdekke mulige fallgruver og drøfte gjennomføring av intervjuer og rekruttering av informanter.

Utvalgsmetoden var “multiple snowballing”. “Snowball sampling” bruker informanter man har valgt å starte opp med til å generere ytterligere informanter. Metoden har vært kritisert for at den ikke vil lede til et representativt tverrsnitt av befolkningsgruppen det siktes mot. Som korrektiv ble høyst fire ytterligere informanter identifisert med utgangspunkt i hver initialinformant. Deretter ble nye initialinformanter funnet og prosessen gjentatt. Hensikten var å sikre informanter som utgjorde et tilnærmet tverrsnitt, langs dimensjonene alder, kjønn, religiøs tilknytning, sosial klasse og kultur.

Deltakerne som var valgt, ble kontaktet over telefon, forelagt formålet med et intervju og tid og sted for intervjuet avtalt. De ble bedt om å tilkjenne om de foretrakk intervjuet på urdu, norsk eller engelsk, eventuelt en kombinasjon. De ble garantert anonymitet og diskresjon. I gjennomføringen av analysen av intervjuprotokollene ble den enkelt informant tildelt et fiktivt navn for å verne deres individuelle identitet.

En søknad som innebar god veiledning om rettslige og etiske sider ved datainnsamling ble undertegnet av samtlige forskere og registrert med NSD – *Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste*.

Datainnsamling gjennom kvalitative intervjuer

Kvalitative intervjuer har størst relevans i forskning som etterspør detaljert informasjon om personers tenkning og adferd eller sikter mot å studere nye problemstillinger i dybden, for å kunne gi et fullstendigere bilde av hva som skjer og hvorfor det skjer. Det ble valgt å bruke én-til-én intervjuer og ikke intervjuer med fokusgrupper, fordi spørsmål omkring religion kan være sensitive. Valget av én-til-én intervjuer styrker dessuten muligheten for oppriktige og åpenhjertige svar.

Intervjuguiden som ble utarbeidet og fulgt i intervjuene var tredelt: Først var temaet informantens personlige bakgrunn, dernest informantens religiøse bakgrunn, og endelig

spørsmål vedrørende informantens egen oppfatning av forholdet mellom sin religion eller sitt religiøse engasjement og ulike sider ved deres integrering i det norske samfunnet. Intervjuteknikken var “semi-strukturert” slik at intervjuguidens mange spørsmål fungerte som rettesnor for å sikre at alle områder ble berørt og at informanten ikke kom på avveie. I samtalen ble det stilt åpne spørsmål og svarene nedtegnet og etterpå oppsummert i detaljerte referater av hvert intervju, i et fortrolig dokument bare forskerne har hatt tilgang til.

For å sjekke hvorvidt bedømmelsen av religiøst engasjement og aktivitet og av samfunnsmessig integrering stemte overens med informantens egne oppfatning av disse variablene ble informantene oppfordret, oftest mot slutten av intervjuet, til eksplisitt å vurdere seg selv med hensyn til begge variabler.

Intervjuspråket har i de fleste tilfeller vært norsk. I de få tilfellene der norsk ikke strakk til som felles språk, har vi brukt urdu. For å rydde opp i saklige uklarheter har det ganske ofte vært tjenlig å ty til engelsk. I de fleste intervjuer har to eller tre av forskerne deltatt i samtalen, unntaksvis bare én.

Begrensninger

“Multiple snowballing” viste seg å være en mindre effektiv framgangsmåte enn først antatt. I noen tilfeller fulgte informanter ikke opp forskernes oppfordring om å referere til andre individer som kunne være nye informanter. Ganske mange informanter sa de først måtte ha samtykke fra vedkommende før de ga oss navn og telefonnummer til en person. Forskerne hadde undervurdert denne uviljen hos informantene og deres følsomhet for private forhold.

En annen begrensning i metodeopplegget var vansken med å få kontakt med eldre pakistanske kvinner med sikte på et intervju. Disse kvinnene var ofte lite villige til å avsette den tid som trengtes for et intervju (inntil 2 timer) eller de mente det var nødvendig at deres ektemenn først godtok at de snakket med forskningsteamet.

Det viste seg tidkrevende å finne fram til egnede informanter. Også på grunn av den store interessen for islam og integrering i norske media i forskningsperioden, januar til juni 2010, syntes mange individer å ha uvilje mot å delta som informant. Som en av dem med rette uttrykte sitt forbehold: “The Norwegian media tend to rub our noses in it”.

Informantenes “bias”

Det er viktig å merke seg at mange informanter utøvde en viss diskresjon i svarene de ga i løpet av et intervju. Svarene gjenspeiler ikke nødvendigvis “virkeligheten” dels fordi informantene misforstår, dels fordi de noen ganger velger å gi misvisende svar. For eksempel, når spørsmålet om ekteskap og valg av ektepartner ble reist, tilpasset noen informanter trolig sine svar slik at de skulle bli mer fordelaktige i intervjuernes ører. Tilsvarende, når deler at intervjuet ble holdt i urdu, utbrøt et par informanter med henvisning til den norske befolkningen: ”Du vet hvordan disse folka er.” Dette aspektet viser at mange i den norsk-pakistanske befolkningen er vare for hvordan de blir oppfattet av den lokale befolkningen og søker å framstille et bilde av seg selv som de anser være fordelaktig. Dette antyder også den konstante utfordringen norsk-pakistanere kan ha å stri med for å bli anerkjent av den øvrige befolkningen som “en av oss”.

Begrepene “religiøsitet” og “integrering”

Forskere som studerer innvandrere fra Pakistan møter ikke store utfordringer i å identifisere personer som “muslimer”. Men graden og arten av deres *religiøsitet* som muslimer krever selvsagt nærmere undersøkelse. I samtalene med våre informanter har vi holdt oss til velkjente og lite omstridte kriterier som: utføre de foreskrevne daglige fem bønnetider, faste i *ramadan*, betale zakat, gjøre *hajj* og/eller *umrah*, overholde *halal*-forskrifter for mat og drikke osv. Forståelsen av disse begrepene bød ikke på kommunikasjonsvansker mellom informanter og forskere. Vi ba også informantene om å definere i hvilken grad de så seg selv som religiøst aktive/sterkt religiøst engasjerte eller ikke. Der samtlige i vårt materiale definerte seg selv som muslimer i henhold til ovenfor nevnte kriterier, var det stor variasjon med hensyn til hvorvidt de beskrev seg selv som aktivt religiøse/sterkt religiøst engasjerte.

Andre dimensjoner av religiøsitet dukket selvsagt opp i samtalene. Mange så islam som kunnskapskilde og la vekt på å tilegne seg kunnskap i islam og å utbre islamsk kunnskap. – De fleste understrekte islams vekt på sosial samhandling (*muamalat*), altså ens forhold til og ens gjøren og laten i forhold til andre mennesker, herunder folk av annen religion. – Noen oppfattet islam som et utpreget humanistisk budskap om ens forpliktelser overfor andre og egne rettigheter overfor andre. Men mange la hovedvekten på betydningen av egen praksis i Gudsforholdet, *ibadat*: daglige bønn, koranlesing, faste i ramadan, følge *halal*-forskrifter osv.

Noen understreket en klart åndelig eller spirituell islamforståelse: “Islam er hengivenhet til Gud i ens hjerte – å ha Gud å samtale med”.

Både blant de religiøst sterkt engasjerte og de mindre engasjerte mente flere at det høye antall moskeer i seg selv førte til eller var uttrykk for en lite ønskelig splittelse blant muslimer i Oslo-området.

Mens religiøsitetens ulike dimensjoner ikke byr på store utfordringer i denne sammenheng, er begrepet *sosial integrering* mer problematisk og tvetydig. Bare bruken av ordet “integrasjon” var for enkelte informanter i seg selv irriterende; enkelte mente dette var da ikke verdt stor oppmerksomhet. – Her la forskerteamet til grunn for samtalen med informantene at vi var interessert i integrering i betydninger som hvorvidt de opplevde tilhørighet i det norske samfunnet, klarte seg bra i samfunnet og var engasjert i ulike miljøer og sammenhenger utenom de religiøse. Vi la også vekt på at forskjellen mellom “sosial integrering” og “assimilering” er prinsipiell. (Vi gjorde det med andre ord tydelig at vi ikke var ute etter å måle en eller annen form for “norskhet”.) Men for øvrig overlot vi i stor grad definisjonene av integrering: hva det er for noe og hvorledes det kan graderes, til våre informanter. Dette ga ofte støtet til interessante samtaler. (Vi har festet oss ved at de mindre religiøst engasjerte i mindre grad var tilbøyelige til å sonde mellom “integrering” og “assimilering”; se nedenfor avsnitt 3.3.)

Det er verd å merke seg at det kun er de aktivt praktiserende og religiøst engasjerte muslimene som ser sin identitet som muslim, eller religionen islam, i sammenheng med hvordan de vurderer sin egen integrasjon i Norge. De som ser seg selv som lite aktive mener altså at deres grad av tilhørighet i samfunnet har liten sammenheng med religion. Samtlige informanter er imidlertid enige om at det er noen områder der det å være muslim er en utfordring i forhold til integrasjon. Det er først og fremst i møte med diskriminering på arbeidsmarkedet, fordommer blant kollegaer eller i lys av offentlig debatt at de fleste mener det kan virke integreringshemmende å være muslim (da fordi storsamfunnet ikke er tilstrekkelig åpent). – En informant la vekt på at det i dag kunne være vanskelige for muslimske barn å gli inn i et norsk skolemiljø enn før fordi lærere nå mer enn før gjorde islam til tema og i klasserommet fokuserte oppmerksomhet på muslimske skikker.

3. *Tematiske funn*

Undersøkelsens funn blir presentert under tre hovedoverskrifter: Avsnitt 3.2 presenterer funn som er karakteriske eller som går igjen hos informanter som identifiserer seg selv som aktivt praktiserende eller religiøst engasjerte muslimer. Avsnitt 3.3 presenterer funn som kjennetegner de som regner seg som mindre, lite eller ikke religiøst aktive. Avsnitt 3.1 presenterer funn som går på tvers av informantkategoriene “aktivt praktiserende” og “mindre eller lite religiøst aktive”.

Punkter i *del 3* er satt i **fet skrift** der forskerteamet mener et aspekt eller et poeng har særlig relevans med tanke på problemstillinger vedrørende religiøsitet og sosial integrering som kunne undersøkes senere, i mer omfattende og grundige studier.

3.1 *Tematiske funn på tvers av informantkategoriene*

I undersøkelsesmaterialet er **de funn som er felles, tydelig tilknyttet informantenes familiebakgrunn som immigranter fra Pakistan og tilknyttet erfaringer som synlig minoritet (utseende og navn).**

Nesten samtlige av informantene skildrer en lignende religiøs bakgrunn. Svært få har deltatt på koranskoler i moskeen, de aller fleste har lært å lese Koranen i eget hjem eller hos nabo/slektninger. Både mor og far synes å ha vært aktive i religiøs opplæring. I hovedsak beskrives den religiøse bakgrunnen som preget av feiring av høytider, opplæring i koranlesning, opplæring i bønn samt forbud mot svinekjøtt og alkohol. **Samtlige informanter beskriver den formen for islam de ble kjent med som å tilsvare pakistansk kultur.**

Uttalelser som “mine foreldre var typisk 70-talls immigranter” tyder på at det finnes en etablert forhistorie/eller fortids-“mytologi” blant norsk-pakistanere. **Hvorfor foreldrene kom, hva de gjorde her i den første tiden og lignende har altså blitt et felles kulturelt minne.** Sammenfall av form og innhold i fortellingene indikerer at det i dag er et etablert fellesrepertoar for hvordan det var å være pakistansk muslim i Norge de første tjue årene av migrasjonshistorien. Fortellinger om hvordan de selv ser islam og forholder seg eller ikke forholder seg aktivt til islam, tar utgangspunkt i dette kulturelle minne (“cultural memory”). **Islam i dag, eller hvordan andre generasjons muslimer oppfatter islam i dag, forklares**

oss gjennom å trekke paralleller til foreldrenes trosforestillinger og praksiser (de hørte på imamen - vi leser selv; de bryr seg om ulike bevegelser - vi ser islam som universell osv).

Diskriminering er en erfaring som går på tvers av hvorvidt man definerer seg selv som religiøs praktiserende eller ikke. Få av informantene mente diskriminering var et overskyggende problem. Like fullt hadde så å si alle erfaringer med ubehaglige kommentarer. Dette ble i tydeligst grad beskrevet av hijabbrukere: ”På jobben har de alltid sagt til meg, at du er ikke sånn som de andre, du er som oss du... etter jeg tok på meg hijaben er det ingen som sier det lenger”, forteller kvinne 23. Den vanligste type erfaring med negative fordommer forekommer på arbeidsplasser og da i forbindelse med sosiale arrangementer. For eksempel når det er personalfester og alkohol med i bildet, forteller flere informanter om ubehagelige spørsmål knyttet til islam. En kvinne som arbeider på en mannsdominert arbeidsplass og som beskriver seg selv som en lite praktiserende muslim, forteller at hun stadig får høre av kunder eller kollegaer at ”du er ikke sånn, men den gjengen med muslimer... de kan bare reise hjem”. Hun synes dette er trist og vanskelig.

Flere informanter har erfaringer fra å bli møtt med stereotype holdninger om muslimer/islam. Materialet inneholder fortellinger om ubehagelige spørsmål fra kollegaer (“er du tvangsgiftet?”) eller om manglende forståelse i møte med maktinstanser, som for eksempel moren som ikke kan forstå hvorfor hun fikk avslag på søknaden hun sendte skolen til sin sønn med spørsmål om fritak fra fire gymtimer i ramadan-månedet grunnet sønnens faste.

To av kvinnene i materialet hadde også erfart å få avslag på jobber grunnet hijabbruk. En kvinne forteller at da Brynsenteret åpnet og hun hadde søkt jobb i en butikk der, hadde de helt åpent sagt at et var pga hijabbruken hun ikke fikk jobben. Hun tok imidlertid kontakt med Ligestillingsombudet og saken endte med en beklagelse fra senteret. Kvinnen beskriver dette som en både god og vond opplevelse. Det gode bestod i den bekreftelsen hun fikk på at i Norge blir ens rettigheter tatt vare på.

Et eksempel som viser til kompleksiteten i erfaringer med å bli påført en identitet, er følgende fortelling fra en aktivt religiøs mann. Han sier at diskriminering og påført identitet er noe han har få erfaringer med, men da han bare kort tid før vårt intervju hadde stilt til debatt i et panel som skulle diskutere moralpolitiet på Grønland, hadde det reist seg en mann fra salen og sagt at han var muslim og homofil og ikke stolte på ”disse muslimerne” mens han pekte på panelet. Mannen forteller om en sterk følelse av ubehag ved å bli kollektivt definert gjennom en anklage knyttet til en fortolkning av islam.

En annen informant forteller at han etter ambulansesaken på Tøyen (tyrkisk kvinne, “sinte slektninger”) har tenkt mye på hvordan han ville vært om det var hans sønn som lå syk på bakken. Han sier han ville vært hysterisk og skreket og hva om sjåførene da ville oppfattet han som en “skremmende gal muslim.” På slike ting har han begynt å tenke ... En viss generell bekymring omkring det å være muslim i fremtidens Norge er altså tilstede i materialet.

3.2 De aktivt praktiserende/religiøst engasjerte muslimer

Av de 19 informantene var det 10 som definerte seg selv som aktivt praktiserende muslimer. Blant disse er det mange fellestrekk med hensyn til hvordan de definerer egen religiøsitet. Disse kommer vi nærmere inn på i avsnittene nedenfor. Det er imidlertid også noen klare forskjeller. En slik forskjell kan knyttes til alder: I motsetning til yngre informanter skilte ikke de over femti år mellom kultur, tradisjon/pakistanskhet og islam (et aspekt vi berører tydeligere i avsnittet nedenfor om islam som autonomt fenomen) og de så i langt mindre grad enn de yngre egen religiøsitet i direkte sammenheng med et samfunnsengasjement. Det er materiale fra intervjuene med de aktivt praktiserende og samfunnsengasjerte muslimene som utgjør den empiriske referansen i dette avsnittet.

Samlet sett, og noe overraskende, var det blant de aktivt praktiserende en klar formening om at deres religiøse engasjement var integreringsfremmende. Det vil si at de mente at islam hadde hjulpet dem til å finne en plass og en tilhørighet i det norske samfunnet. Til tross for at en synlighet gjennom for eksempel hijab-bruk førte til flere erfaringer med diskriminering, mente alle at de var blitt mer opptatt av å delta i storsamfunnet og å definere seg som tilhengere av norske verdier (her ble likestilling mellom kjønn spesielt trukket frem) etter at de hadde fått en tydeligere identitet som religiøs.

Som vist i avsnittet nedenfor, **beskriver mange sin religiøse vekkelse som et brudd med en pakistansk etnisk identitet.** Dette beskrives av informantene som nettopp integrerende: ”Tidligere snakket jeg alltid urdu med mine norsk-pakistanske venninner, i mitt nye religiøse miljø snakker vi alltid norsk” forteller en ung kvinnelig student. Hun beskriver et bevisst forhold til det hun kaller de to verdener hun forholder seg til: Islam og Norge. ”Vi holder oss til Norge og til islam”, sier hun videre. Det er interessant hvordan identitetsbegrepet så å si deles i to bestående av: et eksistensielt aspekt som knyttes til islam og et praktisk virkende aspekt som knyttes til nasjonens kultur og lovsystem.

Flere mente også at utdannelsesvalg var knyttet til religiøsitet. Informantene beskrev en direkte oppfordring i islam om å søke kunnskap. To av kvinnene som utdannet seg til sosialt arbeid, en som jobbet i barnehage, en mann som er aktiv i dialogarbeid og en kvinne med stilling i en u-hjelpsorganisasjon, beskrev alle sine yrkesvalg som påvirket av islams oppfordring til medmenneskelighet.

Opplevelsen av å ha et ansvar for å befeste islam som del av noe norsk, er kanskje det tydeligste eksemplet på positive samspill mellom religiøs identitet og integrasjon i vårt materiale. Dette ansvaret var knyttet både til det å reformere islamsk praksis i forhold til et liv i Norge, og å få nordmenn til å akseptere islam som en fredelig religion. Blant de aktivt praktiserende hadde nesten alle informantene hatt verv innenfor muslimske organisasjoner, enten studentorganisasjoner eller moskeer. Felles for disse var en pliktfølelse knyttet til å representere islam. Samtlige følte de hadde et spesielt ansvar for å være gode og høflige på vegne av muslimer – “å være synlig muslim er som å ha en plikt” – som en av informantene uttalte det. Deltagelse i religiøse organisasjoner ble av samtlige beskrevet som motivert av en kobling mellom ønske om å praktisere sin religion aktivt og å være engasjert i samfunnet. “Å arrangere samfunnsaktuelle debatter i moskeen, var viktig for meg” sier eksempelvis en av kvinnene i materialet. Kvinnen sier videre at åpenhet er viktig for integrasjon, og det er dette hun har fått gjennom sin religiøse vekkelser; “hele livet mitt har en religiøs dimensjon, at jeg sier ja til å la meg intervju av dere er for eksempel et religiøst arbeid for meg”.

Et interessant **fellestrekk blant yngre informanter i denne kategorien er kjennskapen til - og for noen også deltagelse i - offentlig debatt om islam.** I langt sterkere grad enn de som så seg selv som relativt lite praktiserende muslimer, fulgte disse informantene med på offentlig debatt. Som de tre kommende avsnittene vil vise, finnes det en påfallende diskursiv likhet i omtalen av egen religiøs identitet. **Det er derfor en interessant problemstilling for videre forskning å undersøke i hvilken grad fellestrekk blant denne gruppen av informanter har utviklet seg i et dialektisk forhold mellom subjektiv religionsfortolkning, religionsfortolkninger internt i organisasjoner og mediedebatter.** For våre informanter var for eksempel “valg” et av de mest sentrale ordene i forbindelse med forklaringen av religiøs identitet. At de selv har reflektert seg frem til og tatt et selvstendig valg er poengtert flere ganger av samtlige informanter i denne kategorien. Samtidig er det nettopp begrepet “valg” og “selvstendighet” som utgjør de sentrale begrepene i argumentasjonen til muslimske debattanter som deltar i offentlig debatt (se for eksempel hijabdebattene).

En individuell religiøs vekkelse – ”fra noe tradisjonelt til noe ordentlig”

Samtlige informanter i kategorien aktivt praktiserende beskrev, som vist til overfor, egen religiøs identitet som et resultat av valg. Alle beskrev en barndom og oppvekst preget av hva de kalte en tradisjonell pakistansk religiøs praksis. “Vi var muslimer, men som typiske 70-talls pakistanere” er en representativ uttalelse på spørsmål om bakgrunn. “Med typisk pakistansk” mener de aller fleste at islamske høytider sto sentralt, at de fikk en viss opplæring i Koranen, at familien fastet i ramadan, ikke spiste svin eller drakk alkohol og at de fikk opplæring i bønn (selv om disse sjelden ble gjort fem ganger om dagen).

“Valget” om en fornyet religiøsitet er altså tatt med bakgrunn i en kulturelt preget tilknytning til islam, men beskrives likevel av flertallet som et brudd med snarere enn en videreføring av foreldrenes praksis. Viljen til å finne ut av hva islam egentlig er, det vil si søken om kunnskap, er beskrevet som begynnelsen på “bruddet”. Det er et gjennomgående trekk at det dreide seg om å ta islam på alvor, både med hensyn til å skaffe seg selvstendig kunnskap om islam, å følge islams plikter og å praktisere en form for inderlighet. “Jeg ble religiøs på en ny måte”, er et representativt utsagn.

De fleste religiøse hadde opplevde sin “vekkelse” rundt 17 års alderen, én beskriver 15 års alderen som gjennombruddet (“da begynte jeg med hijab”). I forkant av det religiøse valget hadde flere hatt noen år der de følte seg mindre integrert enn det de hadde gjort som barn. Med integrert menes her delaktige i et større fellesskap. **Det kan altså synes som om en opplevelse av segregering/isolering har ligget forut for ny religiøs vending og at de etter sitt religiøse valg tar et aktivt grep for å fremme sin tilhørighet i samfunnet som muslim og dermed ser de sin religiøse identitet som sammenhengende med nettopp en økt tilhørighet, en tydeligere plass i fellesskapet.**

Til tross for at selvstendige valg understrekes, er påvirkning utenfra også tydelig til stede. I fortellinger om hvorfor de ble mer religiøse, er det påfallende mange som refererer til store mediebegivenheter. “I løpet av 80-tallet og Rushdie-saken ble vi alle muslimer” (mann 34). Flere informanter gir eksempler på hvordan ulike hendelser i verden koblet med den norske mediedekningen førte til **en analyse av seg selv som minoritet**. I forbindelse med nyhetssaker som berørte islam, spurte gjerne lærerne om hva de mente eller om de ble mobbet fordi de var muslimer. “Slike ting førte til at vi begynte å se på bestemte situasjoner ut i fra et

muslimsk perspektiv. Og da begynte vi å velge” (mann 34; ordet “vi” refererer her til informanten og hans to muslimske klassekamerater).

Selvstendigheten bak valget om å styrke og synliggjøre sin religiøsitet understrekes gjerne med fortellinger om hva den religiøse orienteringen har kostet i forhold til familien og vennekretsen. Kvinne 23 forteller for eksempel at hennes norsk-pakistanske venninner var negative til hennes valg og at foreldrene hennes mente hun var i ferd med å bli “arabisk i kulturen”. Det er særlig jenter med hijab som forteller om negative reaksjoner fra foreldrene. “Mine foreldre mente jeg brøt med pakistansk kultur”, forklarer en ung kvinnelig informant. På spørsmål fra oss om hvorvidt hun selv også ser det som et brudd, svarte hun “ja, faktisk så synes jeg at jeg ble mer muslim og mindre pakistaner da jeg tok på meg hijaben”. **Religiøs vekking forklares altså som et selvstendig valg som innebar en form for brudd med en pakistansk identitet.**

Vi spurte om hva religiøsitet var for den enkelte. Mange begynte med å beskrive kunnskapsaspektet som viktig i begynnelsen, men at det åndelige perspektivet ble tydeligere etter hvert. En mann i tredveårene fortalte eksempelvis om hvordan han i de første årene etter sitt valg om å praktisere mer aktivt, kun var opptatt av å følge påbud/forbud samt å studere ulike retninger og tolkninger. En dag hadde en norsk medstudent spurt ham hvorfor han ikke også ba individuelt og fikk noe åndelig ut av det når han nå først måtte forsake alkohol. Dette spørsmålet beskriver informanten som utslagsgivende, og han begynte å søke de mer åndelige og spirituelle sidene ved sin religion.

Mange beskrev islam som kilde til indre ro. “Islam er åndelig for meg”... “det er da jeg føler meg helt fin, finner meningen med livet” sier eksempelvis kvinne 23. Generelt beskrives islam som noe “følt”, noe de som enkelt individer bærer i seg. I tillegg til det tydelige samfunnsengasjementet disse informantene så som del av sin religiøse plikt og ansvar, ble altså egen religiøsitet omtalt som noe sterkt åndelig. **Kunnskap om islams historie og kjennskap til kildene ble understreket som viktig, men det personlige forholdet til Gud samt å opparbeide en indre godhet, ble fremhevet som de viktigste trekkene ved religiøsiteten.**

Forskningsbasert litteratur om islam handler i vesentlig grad om politiske, juridiske eller identitetspolitiske aspekter. Forskning omkring trosforestillinger og metafysiske aspekter, er så å si fraværende. **Materialet vårt viser at en studie av religiøse forestillinger vil kunne bidra til mer enn økt kunnskap om metafysiske aspekter ved dagens praktisering av islam: Hva innebærer religiøsitet, hvordan forstås lidelse, tilgivelse eller**

frelse? Informantenes vekt på åndelige aspekter ved egen religiøsitet viser at studiet av trosforestillinger vil kunne bidra til bedre – en rikere og mer treffende – forståelse av islam i Norge, herunder av religionens sosiale sider.

Islam – en autonom kilde til identitet

Et fenomen i møte mellom religion og integreringsprosesser er oppblomstringen av religiøse foreninger blant unge muslimer (som eksempelvis Muslimsk student samfunn, Somalisk student samfunn, IslamNet). Våre aktivt praktiserende informanter er som vist tilknyttet en eller flere slike foreninger. I mange av disse foreningene er det et sentralt prosjekt å etablere både en religiøs identitet som muslim, og en identitet som integrert norsk statsborger.

I det som kan kalles en aktiv identitetskonstruksjon innad i muslimske organisasjoner, ser man et forsøk på å definere religion som en autonom størrelse, noe som er avgrensbart fra kultur og politikk. Antropolog Christine Jacobsen har på bakgrunn av et feltarbeid blant unge muslimer i Oslo beskrevet denne prosessen. Hun mener islam er i ferd med å bli *gjenoppfunnet*. Med det mener hun at unge, aktive muslimer forhandler frem hva hun kaller en *ny norsk-muslimsk subjektposisjon* (Jacobsen 2002: 81, 86). Det Jacobsen beskriver, er et stadig klarere skille mellom religion og nasjonal/etnisk kultur. Med utgangspunkt i et slikt skille kan unge muslimer forhandle frem ulike definisjoner av det å være muslim.

Jacobsen betrakter islam som en *diskursiv tradisjon*, og mener med det at betydningen av hva det vil si å være muslim dannes gjennom argumentasjon rundt hva som skal gjelde som den rette tolkningen av islamske kilder (Jacobsen 2002: 41, 42.). Islam fungerer med andre ord ikke som et statisk idésystem som overføres fra generasjon til generasjon, men er en tradisjon som står i et dynamisk forhold til det norske samfunnet.

Mette Anderssons studie av identitetsarbeid blant pakistanske studenter i Norge viser også hvordan islam som religion, defineres vekk fra pakistansk tradisjon. Studentene var særlig opptatt av foreldregenerasjonens misbruk av religion for å underbygge strenge kulturelle koder som tvangsekteskap eller undertrykking av kvinner (Andersson 2006: 44, 45). De danske religionshistorikerne Lassen og Østergaard beskriver lignende miljøer i Danmark, der unge danske muslimer refererer til sine foreldre som *kulturmuslimer* (Lassen og Østergaard 2006: 206).

Vårt materiale underbygger analysene til ovennevnte forskere. Også våre aktivt praktiserende informanter har et uttalt prosjekt om å rense islam fra ulike kulturelle

tolkningsrammer. Ved å skille ut en tros lære fra lokale varianter av islam frigjør de også konstruksjonsmuligheter for sin egen identitet som religiøs. Når islam ikke er assosiert med pakistansk kultur eller identitet, står de i følge dem selv fritt til å tydeliggjøre sine eventuelle forskjellige kulturelle tilhørigheter i tillegg til sin religiøse identitet. At islam danner fellesskap på tvers av klassifisering som etnisitet, klasse, kjønn eller kulturell bakgrunn, ble understreket tydelig og trukket frem som et viktig premiss i forhold til spørsmål om integrasjon.

Selv om våre funn samstemmer med konklusjoner i tidligere forskning, danner funnene grunnlag for å stille noen videre spørsmål. Det Christine Jacobsen trakk frem som en diskursiv tradisjon var da et relativt nytt fenomen. Siden hun gjorde sitt feltarbeid har det gått snart ti år, og som enhver diskurs er også dette en pågående prosess og mye tyder på at diskursen nå har fått tydeligere rammer, et tydeligere felles vokabular.

Et trekk som kommer tydelig frem i vårt materiale i forhold til tidligere studier av identitetskonstruksjon er den selvstendige og internett-baserte bruken av autoritative kilder. Alle informantene ble spurt om de ville kontakte en imam dersom de hadde noen spørsmål eller ville diskutere forholdet mellom religiøs praksis og identitet og hverdagslivet. Samtlige informanter under femti år, svarte at de kun ville spørre imamen dersom det dreide seg om et veldig konkret spørsmål om ritualer (for eksempel om hvilken dag ramadan begynte, og lignende), og at de ville (noe som de fleste relativt ofte gjorde) benytte seg av lærde via internett dersom spørsmålet gjaldt noe samfunnsaktuelt. Flere informanter hadde faste favoritter de lyttet til via YouTube, eller de leste på ulike islamske nettsider.

Det er ikke kildenes (Koranens og hadithlitteraturens) status som hellige som endres, men retten til og metoden for å tolke dem. Islamforsker Anne Sophie Roald bruker formuleringen «individualisering av shari'a-loven» og viser til at den enkelte muslim enten kan velge seg en autoritet som han eller hun synes passer, eller selv søke opp de religiøse kildene for egen tolkning. Roald mener individualiseringen fører til at islam kan beskrives som en «overgripende betegner». Med det mener hun at islam blir et overordnet tegn for det innholdet som den enkelte muslim mener er «riktig» eller «godt». Roald eksemplifiserer dette med at svenske verdier som likestilling mellom kjønnene, demokrati og toleranse, dvs. verdier som det svenske skolesystemet bygger på, blant etterkommere etter innvandrere er mer eller mindre internaliserte som «islamske». En slik individualisering finner vi også i vårt materiale, men ifølge våre informanter foregår de nye tolkningsprosessene ofte i fellesskap med andre og etter råd og tips fra medlemmer i ens religiøse organisasjon. **Vi mener et viktig aspekt i**

en studie av islam som en diskursiv tradisjon bør være å kartlegge inspirasjonskilder, ideologer og prosesser bak det som av stadig flere muslimer (og forskere) betegnes som en individualisering av tolkningen av islam.

Hijaben – en narrativ

Samtlige kvinnelige informanter som definerte seg selv som aktivt praktiserende, brukte hijab (bortsett fra en som ofte gikk uten pga hodebunnseksem). Som vist til ovenfor er det å ta på seg hijaben knyttet til valg om å tydeliggjøre en religiøs orientering og et brudd med foreldrenes tradisjoner. Samtlige informanter beskriver hijaben som et viktig identitetstegn – “jeg vil vise at jeg er muslim” – men den defineres også som et tegn på selvstendighet som kvinne og som et tegn på trosfriheten i Norge. **Det er også interessant at samtlige hijab-bærere beskrev hijaben som et uttrykk for at de var “norske muslimer” fremfor “pakistanske innvandre”. Slik ble hijabbruken sett på som et tegn på integrasjon.**

Hijaben har som kjent vært gjenstand for debatt ved en rekkeanledninger. Et trekk ved de siste to årenes debatter er den økte deltagelsen fra hijabbrukere: Kronikker og debattinnlegg fra hijabbrukere har vært et vesentlig innslag. En gjennomgang av disse avisinnleggene viser et tematisk sammenfall med de individuelle fortellingene i vårt materiale.² Unge praktiserende kvinner ser altså ut til å bruke de samme begrepene og struktureringene i fortellingen om egen hijabbruk. Vi mener å se en interessant kobling mellom subjektive erfaringer og en offentlig befestet narrativ om ung, velutdannet, selvstendig og religiøs kvinne. **Denne narrativen tror vi bidrar som en fellesfortelling, et repertoar, kvinnene bruker som kommunikativt redskap i sin fremstilling av seg selv.**

Narrativen er bygget opp gjennom koblingen av temakompleksene: hijab og en universell islamforståelse, hijab og menneskerettigheter, hijab og feminisme og hijab og brudd med kulturelle tradisjoner. Disse koblingene går igjen også i de subjektive fortellingene i vårt materiale.

Det er svært interessant at **debattinnleggene fra hijabbrukere, som vi mener har befestet en hijabnarrativ våre informanter henter argumenter fra, nesten utelukkende preges av sekulær argumentasjon.** Referanser til Koranen eller Allah er så å si fraværende.³

² En gjennomgang av hijabdebattene i 2009 ble gjort i forbindelse med artikkelen “religionens omveier” ...

³ Bushra Ishaq knytter også den demokratiske staten til sakens hovedtema i to intervjuer med henne i Klassekampen: ”Minoritetenes demokratiske rettigheter svekkes når kvinner som ønsker det ikke gis tilgang til å bruke hijab i polititjenesten”, “Jeg tror Norge tar et skritt bakover med hensyn til religionsfriheten”, “Vi er også feminister – vi snakker om muslimske kvinners integritet og handlingsrom”³: “Vi utestenger en religiøs minoritet

Fra hijabbærernes side viser en optelling av begrepsbruk at ordenen “identitet”, “integritet”, “religionsfrihet”, “ytringsfrihet” og “demokrati” er de som hyppigst går igjen. Forfatterne definerer seg gjerne som feminister, men som representanter for en feminisme “ut fra vårt verdenssyn”. Eksempler på forholdet mellom hijabbruk og selvstendighet går igjen i de fleste innleggene. Videre har mange av innleggene et klart minoritetsperspektiv der det argumenteres for behovet for inkludering av muslimske kvinner. Fremmedfiendtlighet er også et tema som går igjen. Den generelle debatten rundt hijaben, tolkes av de fleste som et tegn på frykt og fiendtlighet overfor islam. Men også nærhet og tilhørighet til både storsamfunnet og staten er et gjennomgående argument for disse debattantene. Det understrekes at de er norske, at de er lojale, at Norge er “deres” samfunn og at de kan representere staten med en hijab på hodet. Begge disse temaene – opplevelsen av å bli synligere som minoritet og dermed foranledige stigmatisering og å bli tydeligere som norsk, går som vist igjen i vårt materiale.

Koblingen mellom uproblematisk “norske” sekulære og normative begreper og hijaben, kan tolkes som et uttrykk for integrasjon. For informantene var det et viktig poeng at hijaben, som et islamsk symbol skulle sees i sammenheng med tilhørighet i og omslutning av det norske samfunnet.

Intervjuene gir et godt grunnlag for å utvikle forskningsspørsmål knyttet til sammenhengen mellom debattene i offentligheten og hva hijaben etter hvert betyr som religiøst og eventuelt politisk symbol. Når argumentene for bruken av hijab kretser rundt menneskerettigheter fremfor islam; blir da hijaben også et symbol for ytringsfrihet og feminisme? Endrer det sekulære språket det religiøse symbolets innhold? Eller er det sekulære språket kun en omvei for å kommunisere med norsk allmennhet, slik en informant sier det: “Jeg vektlegger å forklare at jeg velger selvstendig fordi dette argumentet blir hørt. Selvsagt velger jeg det selv men det er jo fordi Gud vil det, men det er best å ikke nevne Gud, da blir man aldri forstått...”

Valg av ektefelle

I samtalene reiste vi spørsmålet om riktig valg av ektefelle: med de som ikke var gift vedrørende dem selv og med foreldre vedrørende deres barn. Karakteristisk for de religiøst engasjertes syn var at ektefellen måtte være muslim, men ikke nødvendigvis ha pakistansk bakgrunn. Og det måtte alltid være basert på personlig valg, men foreldres råd og ønsker var

på grunn av deres trospraksis”, “Trist også for kvinners rettigheter. Dette handler jo også om et mannsdominert yrke, politiryket.” *Klassekampen* 23.02.2009

verdt å lytte til, men ikke nødvendig å følge. En far 48 hadde valgt sine barns ektefeller og utøvd et betydelig påtrykk. Heldigvis hadde det gått bra, men i dag ville han ikke gjort det på samme måte. Folk måtte ha frihet og selv ta ansvar for valg av egen ektepartner. “I islam kan du ikke tvinge dine barn til å gifte seg. Det er ikke del av islam.”

Norge – et land som imøtekommer islam og passer for muslimer?

Flere av de religiøst engasjerte var tydelige på at Norge var et samfunn som i ganske høy grad tilfredsstilte islamske verdier: det offentlige ansvar for en bra skole, den statlig organiserte solidariteten, statens omsorg for syke, fattige og eldre ble nevnt som eksempler. En mann 42 mente velferdsstaten var i samsvar med islam, og at “Norge er mer islamsk enn Pakistan.” “Vi gir til systemet og systemet sørger for oss.” En kvinne 29 hevdet: “Den norske velferdsstaten er islam i praksis.” Slike positive vurderinger av det norske samfunnet er framherskende blant de religiøst engasjerte. Men de er langt fra bare rosende om Norge. Særlig uvitenheten om islam hos de fleste i samfunnet finner de foruroligende. En kvinne 29 fant det ille at norske skulle frykte islam. “Islam vokser kanskje, men er ikke farlig. Vi lever i 2010 og de debatterer hijab! Mobbing er da et langt viktigere problem!”

3.3. De mindre aktive og lite eller ikke religiøst engasjerte muslimer

De av våre informanter, 9 av i alt 19, som ser seg selv som lite religiøst aktive, mener at deres grad av tilhørighet i det norske samfunnet har liten sammenheng med religion, herunder deres egen moderate eller lave grad av religiøst engasjement. Disse informantene legger med en viss selvfølgelighet vekt på at de er nordmenn, de tar del i norsk populærkultur (sport, popmusikk) og identifiserer seg med sine yrkesroller og jobb. Eller de er eldre informanter som ikke skiller mellom religion og pakistansk kultur. For dem var integrering i det hele tatt ikke en så stor sak, og de fulgte i snitt mindre med på alle islam-debatter. Blant de "ikke-aktive", som jo utgjør halve materialet, kommer det fram mange fortellinger som viser at arbeidsplassen, familien, sporten etc. skaper tilhørighet. **Når de forteller om sin tilhørighet i det norske samfunnet vektlegger disse informantene betydningen av norsk sosialvesen, norsk utdanningsvesen og norsk helsevesen – som de setter høyt.**

Vedrørende sine erfaringer med integrering i det norske samfunnet vektlegger de religiøst mindre eller lite aktive ulike momenter:

Å dette punkt er de ofte noe kritiske mot egen etniske gruppe: norsk-pakistanere burde gjøre en større innsats for at de religiøst sterkt engasjerte og de mindre/lite engasjerte blant dem kunne komme sammen og ha visse felles arenaer.

De legger vekt på at norsk-pakistanere bør akseptere den norske holdningen til likestilling for kvinner. “Her er Norge klart bedre enn Pakistan.”

Og flere vektlegger at norsk-pakistanere trenger å styrke sin sans for og toleranse overfor religiøst og kulturelt mangfold.

I sine refleksjoner over egen integrering i norsk samfunnsliv er de mindre eller lite religiøst engasjerte tilbøyelige til ikke å sondre mellom ”integrering” og “assimilering”. Men de legger ikke skjul på at de lever, i større eller mindre grad, med et to-kultur-dilemma. Det blir “en liten bit av dette og en liten bit av noe annet”.

Kun én informant definerte seg selv som ateist. Ingen i kategorien mindre aktive/lite religiøst engasjerte hadde et aktivt forhold til religiøse organisasjoner og **det er ingen i denne informantkategorien som anså at deres identitet som muslimer hadde hatt betydning for valg av utdanning, yrke og generell tilhørighet i det norske samfunnet.** I likhet med informantene i kategorien “religiøst aktive” anså de imidlertid seg selv som ganske godt integrerte, men de utdefinerte religiøsitet som betydningsfullt i forhold til samfunnstilhørighet generelt.

Disse informantene var i langt mindre grad interessert i, og de var heller ikke av den oppfatning, at deres identitet som muslimer hadde noe med deres ”norskhet” å gjøre.

Som vist til i tidligere avsnitt er det å definere sin norskhet og muslimskhet et klart prosjekt for mange av de aktivt religiøse, noe de selv beskrev som en integreringsprosess. Dette aspektet, som kan beskrives som et alvor og en bevissthet omkring det å være medborger og muslim i et sekularisert samfunn, er altså ikke tilstede i denne informantkategorien. Denne informantgruppen bærer ikke sin religiøse tilhørighet som identitetsmarkør, noe som kan være årsak til at de i mindre grad opplever å bli konfrontert med negative holdninger. Likefullt er hudfarge og navn indikatorer som gjør at også denne informantgruppen hadde erfaringer med negative stereotypier om muslimer.

En konkret forskjell mellom denne kategorien av informanter og de religiøst aktive er at førstnevnte i langt mindre grad fulgte med på offentlige debatter om islam/innvandring. Når den samme gruppen også beskrev Norge og det norske samfunnet som tolerant overfor muslimer i sterkere grad enn gruppen av de religiøst aktive, **er det relevant å spørre om deltagelse i og opptatthet av offentlig debatt har en direkte sammenheng med opplevelse**

av tilhørighet å gjøre. Å besvare spørsmålet vil imidlertid kreve mer omfattende undersøkelser.

Det klare skillet mellom religion og kultur vi så var relevant for de religiøst aktive, er sjelden referert til i intervjuene med de ikke-aktivt praktiserende. Det ser ut til at norsk-pakistansk kultur og religiøs praksis er vevet sammen og heller ikke underlagt et forsøk på analytisk adskillelse. ”Dette er måten vi gjør det på i vår familie, mine svigerdøtre er hjemmeværende” forteller en kvinnelig eldre informant og ser dette som en naturlig del av islamsk og pakistansk tradisjon. ”Det var viktig at mine sønner fant seg koner i Pakistan fordi det er viktig at de følger religionen”, forteller en informant. Sitatet viser hvordan islam og pakistansk kultur for henne henger sammen på et helt annet nivå enn informantene plassert i kategorien av aktivt praktiserende.

Det ypperste tegn på integrasjon er antageligvis ekteskap på tvers av trostilhørighet. Blant de religiøse informantene var det flere enn blant de øvrige som ikke hadde noen preferanser med hensyn til etnisk tilhørighet, men alle var helt klare på behovet for en muslimsk ektefelle. Blant de ikke-aktivt praktiserende var det derimot flere som sa de ønsket eller hadde en ektefelle med familiær bakgrunn i Pakistan. Dette begrunnet de med kulturelle og språklige referanser (“spise krydra mat og se Bollywood-filmer sammen”).

Til sammenligning med de religiøst aktive som i hovedsak nærmet seg temaet integrering ved å knytte an til egen identitet som muslim, hadde denne informantgruppen ulike innfallsvinkler til tematikken, eksempelvis forholdet stat og innvandring, betydning av jobb og kollegaer, nabofelleskap, mattradisjoner, manglende korrupsjon og lignende. Her er noen sitater som viser hva ulike informanter brukte som eksempler når de snakket om integrering:

(Kvinne ca 40:) “Jeg tror det er lettere for de av oss som har fått en smak av det norske samfunnet ved å ha jobbet og vært borte fra hjemmet ... Jeg tror det er viktig å blande seg med andre i samfunnet. Jeg tror ikke integrering vil si å bære med seg en flaske med alkohol i hånden. Jeg tror integrering er at vi lever sammen med andre og samtidig forblir sanne mot oss selv og hvem vi er som muslimer. Det fins positive ting i det norske samfunnet. Helsevesenet, for eksempel, eller barnhagetilbud og andre sosiale tilbud. Jeg kjenner meg trygg selv om jeg er ute klokken tolv om natten. Du er uavhengig her.”

(Mann over 50 som viser til en restaurant på Grønland kalt Punjab Tandoori som eksempel på integrering:) “Hvis du skulle gå dit til lunch eller middagstid, er restauranten fullpakket med nordmenn og ikke immigranter. Dét er integrering. Det er ikke statsdrevne organer som har ansvaret for denne integreringen. En immigrant har selv kommet på ideen om å åpne restaurant. Integrering foregår aldri på statlig nivå!”

(Kvinne over 60:) Hun oppfatter seg selv som å være meget godt integrert i det norske samfunnet. Hun husker en tildragelse der hun hadde mistet lommeboken. Senere kom hun på hvor hun hadde etterlatt den og vendte tilbake til butikken. Stedet var nå stengt, men hun så en norsk mann sitte der og vente på at hun skulle komme tilbake og hente den tapte lommeboken. “Det var da jeg skjønnte at folk her er fantastiske.”

Et unntak: islam erfart som hinder for integrasjon

For de informater som ikke anser seg som aktivt praktiserende og religiøst engasjerte muslimer, er det fremmed å se sin identitet som muslim, eller å se religionen islam, i sammenheng med hvordan de vurderer sin egen integrasjon i Norge. Det er først og fremst konfrontert med diskriminering, fordommer eller i lys av negativ offentlig omtale at de fleste mener muslimskhet kan stå i veien for integrering (og da fordi storsamfunnet ikke er åpent nok).

Blant informantene hadde vi et unntak, en som mente islam slik den ble praktisert av hennes foreldre var et direkte hinder for familiens integrasjon i Norge. Vi gjengir deler av hennes historie fordi den illustrerer en forståelse av hvordan foreldrenes forhold til islam førte til flere avvik i forhold til norske normer. Hennes fortelling viser også hvordan et erfart forhold mellom islam og storsamfunnet har gitt grunnlag til en ny og strengt subjektiv tilnærming til religionen.

Kvinnens oppvekst var preget av en strengt religiøs far, og foreldre som var redde for det norske samfunnet. “Jeg hadde tokulturproblemet” sier kvinnen og forklarer at foreldrene misforsto alt “de trodde kino var som nattklubber, de var overbeskyttende”. I puberteten

tårnet problemene seg opp. Hun beskriver seg selv som en som ville bli del av klassemiljøet på skolen, men ble forsøkt holdt hjemme av foreldrene. Som ganske ung lurte foreldrene henne til Pakistan der hun ble giftet bort til en fetter. “Jeg fullførte ikke engang 8. klasse før jeg ble gifta bort”. Kvinnen ble holdt i Pakistan i ett år uten pass da hun nektet å gifte seg. Til slutt godtok hun giftemålet for å kunne komme hjem. Godt før hun ble tjue brøt hun med familien, skilte seg fra ektemannen og giftet seg på ny, nå med kjæresten sin i en moské i Norge. Årene som mor uten støtte fra egen familie var harde og kvinnen ble deprimert. Hun fikk imidlertid hjelp av psykologer og sosialkontor. Hun beskriver dette som viktig, men at “de norske psykologene aldri forstod hva det ville si å bryte med familien – og føde sitt første barn er stort i vår kultur og ingen besøker deg på sykehuset.” “Streng familie, ja vel, men vi spiste sammen og sov sammen og plutselig var dette borte”, forteller hun videre. I dag har hun to barn, er skilt og har egen jobb der hun nyter stor respekt. Om sin fortid sier hun “jeg ødela så å si livet mitt med å sloss”.

Kvinnen mener det var foreldrenes religiøsitet, deres forståelse av islamske normer som ødela for familiens tilpasning. I mange år har hun ikke orke å forholde seg til islam på noe vis. I dag har imidlertid religionen blitt noe hun trøster seg meg – men på helt egne premisser. For henne kan islam kun være noe åndelig og indre. Religiøse fellesskap gjør henne usikker. Selv om hun i dag har gjenopptatt kontakt med familien sin, er alle forsamlinger og sosiale sammenkomster der islamske ritualer står sentralt vanskelige for henne. Islam er knyttet for sterkt til en historie om overgrep og avvisning. Likevel er det nettopp i religionen hun finner trøst gjennom bønn eller som hun sier “samtaler med Allah”. “Gjennom bønn får jeg ro og fred”, forteller hun. Hun forteller også at hennes eldste sønn er opptatt av islam og ofte går i moskeen. Dette synes hun er fint. Hun synes også at hans tilnærming til islam er en annen og en mye bedre variant enn foreldrenes praksis.

For denne kvinnen var det hennes brudd med islam og pakistansk familiekultur som førte til en integrasjon i det norske samfunnet. Hun ble nødt til å ta utdanning og arbeid og hun forholdt seg til det norske nærmiljøet. Kvinnen presiserer at **det er første generasjons forhold til religion som er årsaken til hennes vanskelige fortid og ikke islam i seg selv**. Hun omtaler selve migrasjonen til Norge som en sorg for hennes foreldre og deres barn. ”Migrasjonene var en lidelse for første og mellomgenerasjonen”, sier kvinnen. Islam har ifølge henne hindret hennes foreldres generasjon i integreringen, men den nye formen for mer liberal islam mener hun tvert i mot kan hjelpe dem som er født her.

4. Problemstillinger og forslag til videre forskning på saksfeltet

Med sikte på videre forskning gir den her framlagte pilotstudien anslag til en rekke interessante forskbare problemstillinger som vedrører sammenhenger mellom religiøsitet og sosial tilhørighet. Tekst **uthevet i fete typer** i avsnitt 3 markerer, som forklart innledningsvis, temaer og spørsmål vi mener kan være utgangspunkter for dypere og mer omfattende undersøkelser. Avslutningsvis vil vi derfor kun kort formulere de problemstillingene som forskerne bak pilotstudien er interessert i å videreutvikle.

Religion beskrives gjerne som et hinder for integrasjon. Men studien åpner for at religiøs tilhørighet tvert i mot kan være en bro til andre samfunnssfærer. Vi foreslår derfor en studie av sammenhenger mellom religiøse nettverk med utgangspunkt i organisasjoner og andre sosiale nettverk. I en komparativ studie av ulike religiøse organisasjoner med tilknytning til ulike etniske bakgrunner, vil følgende spørsmål være relevante: I hvilken grad bidrar religiøse organisasjoner til tilhørighet i storsamfunnet, og i hvilken grad foregår det en felles identitetskonstruksjon innad i organisasjonene? Hva er forholdet mellom medborgerskap og medlemskap i en religiøs forening? Mer generelt: Hvordan inngår religion som en viktig form for sosial kapital som understøtter deltagelse og integrering i det norske samfunnet? I henhold til problemstilling nr (iii) i avsnitt 1 (denne studien, side 2), vil et slikt fokus kunne gi innsikt i hvilken rolle islamske normer og idealer spiller i sammenheng med motivering for å delta og bidra i samfunnet generelt. En slik komparativ studie vil også kunne peke på betydningen av ulike etnisiteter for utviklingen av en “norsk islam”.

Pilotstudien viser flere tydelige kvinnestemmer blant de religiøst aktive. I en videre studie vil derfor et kjønnsperspektiv være interessant: Foregår det en kjønnsmessig dreining i muslimske organisasjoner i form av at kvinner i stadig større grad får definisjonsmakt i spørsmål om forholdet mellom religion og samfunn? En kjønnsorientert studie av diskursene innad i organisasjoner og på islamske nettsider vil være interessant i denne sammenheng.

I enhver studie av sammenheng mellom religiøs og samfunnsmessig tilhørighet, vil spørsmål om inkludering versus ekskludering være relevant. – Nyere europeiske studier viser en voksende tendens til diskriminering mot muslimer med synlig religiøs identitet, noe som kan være til hinder for full og likeverdig deltagelse i samfunnslivet (*Muslims in Europe*, Open Society Institute, Budapest/New York/London, 2010:219).

I hvilken grad er dette en treffende beskrivelse av det som skjer i Norge – på arbeidsmarkedet, på boligsektoren, i utdanningssektoren? Fins det eksempler som peker i

motsatt retning? I hvilken utstrekning blir muslimer anerkjent som likeverdige medlemmer av storsamfunnet? Blir muslimer inkludert i felles lokale identiteter? Erfares det å være muslim som en negativ faktor i arbeidsliv, skole og nabolag?

En videre studie av sammenhenger mellom religiøsitet/religiøs identitet og sosial integrering, sentrert rundt de temaene vi her har antydnet, vil inngå blant de overordnede spørsmålene som preger det stadig voksende forskningsfeltet ”Europa og islam”.

Litteraturreferanser

Andersson, M.: “Ethnic Entrepreneurs: Identity Politics among Pakistani Students in Norway” i H.G. Sicakkan og Y.. G. Lihman: *What happens When a Society is Diverse? Exploring Multidimensional identities*. The Edwin Mellen Press: New York, 2006

Jacobsen, C. M.: *Tilhørighetens mange former. Unge muslimer i Norge*, Unipax, Oslo, 2002

Lassen, S. C. og K. Østergaard: ”Tværnationale bevegelseser blant muslimer i Danmark” i Hedetoft, Petersson og Sturfelt: *Bortom stereotypene? Innvandrere og integration i Danmark og Sverige*, Lunds Universitet: Makadam Forlag, 2006

Roald, A. S.: *Muslimer i nya samhällen. Om individuella och kollektiva rättigheter*, Daidalos: Göteborg, 2009